

ГУМАНІЗМ ЯК ПІДҐРУНТЯ РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ М. МОНТЕНЯ, Ф. ПЕТРАРКИ ТА Н. МАКІАВЕЛЛІ

HUMANISM AS A SUBSIDIARY OF UNDERSTANDING OF SOCIAL CONTROL AND LEGAL ORDER IN PHILOSOPHICAL AND LEGAL VIEWS M. MONTAIGNE, F. PETRARCH AND N. MACHIAVELLI

Налуцишин В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

Стаття присвячена з'ясуванню сутності та змісту соціального контролю та правового порядку у філософсько-правових поглядах М. Монтеня, Ф. Петрарки та Н. Макиавеллі. Проаналізовано підходи вчених до визначення категорії «правовий порядок». З'ясовано, що в епоху Відродження відбувається поступова політизація соціального порядку та поступово формуються відносини громадянського суспільства і державної влади як однієї з форм соціального контролю.

Ключові слова: епоха Відродження, світогляд, людина, держава, громадянське суспільство, соціальний контроль, правовий порядок.

Статья посвящена выяснению сущности и содержания социального контроля и правового порядка в философско-правовых взглядах М. Монтеня, Ф. Петрарки и Н. Макиавелли. Проанализированы подходы ученых к определению категории «правовой порядок». Установлено, что в эпоху Возрождения происходит постепенная политизация общественного порядка и постепенно формируются отношения гражданского общества и государственной власти как одной из форм социального контроля.

Ключевые слова: эпоха Возрождения, мировоззрение, человек, государство, гражданское общество, социальный контроль, правовой порядок.

The article is devoted to clarifying the essence and content of social control and legal order in the philosophical and legal views of M. Montaigne, F. Petrarch and N. Machiavelli. The approaches of scientists to the definition of the category of the legal order are analyzed. It has been established that in the Renaissance the gradual politicization of public order is taking place and relations between civil society and state power are gradually beginning to form as a form of social control.

Key words: Renaissance, world outlook, man, state, civil society, social control, legal order.

Постановка проблеми. Із розвитком суспільства відбувалася трансформація розуміння змісту правового порядку. Філософсько-правове дослідження правового порядку вимагає детального розгляду цього поняття в історичній ретроспективі через призму його ціннісного наповнення.

Стан опрацювання. Формування та розвиток правового порядку досліджували такі вчені, як Л.С. Васильєв, Д.В. Качаєва, С.В. Клевцов, А.Ф. Крижановський, Е.М. Кузнецова, І.І. Левчук, Н.В. Панаріна, В.М. Пальченкова, С.Ю. Риков, П.В. Сорокун, І.І. Севрук, С.С. Сенчук та ін.

Однак, незважаючи на значний обсяг літератури, недостатньо спеціальних робіт, присвячених дослідженню змісту соціального контролю та правового порядку у філософсько-правовій думці епохи Відродження.

Метою статті є дослідження формування та розвитку сутності соціального контролю та правового порядку, з'ясування особливостей їх взаємодії у працях філософів епохи Відродження.

Виклад основного матеріалу. Епоха Відродження, яка була епохою глибоких соціальних потрясінь, відродження античної культури, зростання соціально-політичної ролі міст, формування класу буржуазії та інтелігенції, безпосередньо пов'язана з

набрання сили наукою і мистецтвом. У таких умовах формувалась нова система цінностей, які були засновані на принципі індивідуалізму, що призвело до перегляду питань про становище людини в світі, сутності людини, її ставлення до Бога та природи. Активно обговорювалось питання гідності людини, сенсу її земного буття та місця у світі. Підставою філософії епохи Відродження, таким чином, став антропоцентризм, за якого мало місце визнання центрального положення людини в світі на основі затвердження єдиносущності Бога і людини [1, с. 50–51].

Нова культура спиралася на античну спадщину, яка була ближчою і зрозумілішою для людини, ніж богословсько-схоластична культура. Замість релігійного пояснення держави і права, нові концепції виходили з передумов про природний характер цих феноменів. Разом із тим визнання людини як індивідуальності зумовило нові пошуки обґрунтувань сутності порядку, через призму його гуманістичного спрямування [2, с. 24].

Основними представниками мислителів епохи Відродження були Піко делла Мірандола, Л. Бруні, Л. Валла, Г. Гроцій, Е. Ротердамський, В. Телезіо, Д. Аліг'єрі, Д. Манетті, М. Монтень, Ф. Петрарка, Н. Макиавеллі та ін. М. Монтень вважав, що життя людини є виправданим, коли сповнене моральним

змістом, у досягненні якого людина мала спиратися на саму себе і всередині себе знаходити основи моральної поведінки. Вищим досягненням людини філософ вважав автономну, незалежну від панівних думок і стереотипів моральну позицію. Велику увагу приділяв Монтень і позитивному праву, оскільки воно містить встановлені державою правила поведінки. Філософ писав, що закони створюються людьми і мали забезпечувати людині щастя, краще життя. Основою соціального і правового порядку вважалось служіння суспільству і принесення користі, оскільки плоди таланту, чеснот і усілякого обдарування людини здаються найбільш солодкими, коли вони приносять користь комусь із близьких [3]. М. Монтень під правопорядком у державі розумів упорядковане співтовариство, що «спирається на свої основні засади і виконує свої обов'язки, а також згода всіх дотримуватися його і підкорятися йому» [4, с. 134].

У філософії права епохи Відродження людина постає у центрі безмежного світу, здатною усвідомити свою велич та перетворити світ. При цьому мали місце руйнація феодальних та виникнення ранньокапіталістичних відносин, критичне переосмислення релігійних вчень, посилення авторитету буржуазних прошарків суспільства, потужний зсув у бік секуляризації, розвиток світської культури. Ідеологія Відродження базувалась на уявленнях про державу, право, порядок, закон зі скарбниці духовної культури античної цивілізації. Основою ідеєю гуманістичного напрямку стала необхідність утвердження самоцінності й автономності особи, забезпечення умов для її вільного розвитку, надання можливості людині самостійно приймати рішення [5, с. 122–123].

Загальноновизнаний засновник італійського гуманістичного руху Ф. Петрарка виступив проти марнослів'я схоластів, вченість яких він вважав ілюзорною. Основою соціального порядку він вважав людину моральною істотою, яка здатна вдосконалюватися під впливом світської освіти та виховання, яке замінило схоластику. Основним методом соціального контролю, спрямованим на підтримку правового порядку, таким чином філософ визнавав не примус, а переконання, яке б утверджувало людську гідність у реальному житті. Людина розглядалась як своєрідна точка відліку соціального порядку, яка набувала дедалі більшої самостійності та частіше репрезентувала не спілку, а саму себе [6, с. 69].

У зв'язку з тим, що виникла нова система цінностей, де на першому місці стояла людина, розпочалася секуляризація, тобто звільнення від церковного впливу. Поступово всі проблеми держави, моралі і права перестали розглядатися крізь призму теології. Однак це не означає, що релігійні проблеми, які стосувалися буття Бога, добра і зла, спасіння душі, стали забуті, просто вони не знаходилися більше в центрі уваги філософії [7, с. 126].

У світогляді Відродження вважалося, що доля людини має визначатися виключно її особистою доблестю, що проявляється в активності, благородстві у справах і помислах, а не її знатності,

походженні, званнях, конфесійному статусі. Дедалі більше робився акцент на тому, що одна з головних складових частин гідності індивіда – громадянськість, безкорисливе ініціативне служіння загальному благу. Під поняття «загальне благо» стало підводитися уявлення про порядок, що спирається на принципи рівності (в сенсі ліквідації станових привілеїв і обмежень) і справедливості. Гарантії рівності і справедливості як запорука свободи людини вбачалися у виданні і дотриманні законів, зміст яких узгоджується з еством людини і природним правом [8, с. 86–87].

Радикальні зміни, які відбулися в епоху Відродження, стали каталізаторами нових образів порядку суспільства і сприяли зміні змісту і структури інтелектуальних матриць, що визначають сутність та розвиток концепцій порядку суспільства [9, с. 318]. Так, на думку Н. Макіавеллі, у структурі держави, яка виникає з метою приборкання людського егоїзму та виступає вищим проявом людського духу, порядок стає стабілізуючим фактором. Створюючи закони і вводячи їх за допомогою сили, держава встановлює інститути внутрішнього порядку. Крім внутрішнього порядку держави, може існувати зовнішній порядок, де воля голови держави підпорядкована волі громадян. Однак образ порядку у Н. Макіавеллі суттєво нагадує політичний режим, де під суспільною користю здебільшого малися на увазі інтереси правителя, наділеного широкими політичними правами [10, с. 62–63].

Макіавеллі виходив із передумови про егоїстичність людини, вважаючи, що не існує кордонів для людського прагнення до матеріальних благ і влади, але оскільки ресурси обмежені, виникають конфлікти, які малв долати держава шляхом захисту індивідів від агресивності з боку інших. За відсутності сили, яка стоїть за законом, виникає анархія, тому необхідний сильний правитель для забезпечення порядку. Держава, за Макіавеллі, мала базуватися на міцній основі, яку утворюють хороші закони і хороше військо. Основою дотримання стабільності у державі є влада правителя, який мав будь-якою ціною досягти вищої своєї мети – порядку. Правитель при цьому має право застосувати будь-які методи заради збереження влади, а тому не гріх йому «заради збереження держави» піти проти свого ж слова [11, с. 25].

Макіавеллі відмовився від посилань на правовий теїзм і прагнув обґрунтувати концепцію порядку, не користуючись ні поняттям «вища воля», ні поняттям «вищий розум Бога». З одного боку, характеризуючи порядок, Макіавеллі розумів під ним нічим не обмежену волю єдиновладного правителя. З іншого боку, порядок – це засіб утримання політичної влади. Правитель, створюючи закони й домагаючись їх виконання, встановлює порядок і запобігає хаосу й анархії, що є завданням держави. На думку цього мислителя, правитель не має аналізувати трактати з етичними й теологічними спекуляціями, він змушений маневрувати між протилежними політичними силами, утримувати порядок. Загалом Макіавеллі

веллі трактував право не як інструмент досягнення порядку та справедливості, а як механізм запобігання взаємному винищенню громадянами один одного [12, с. 147].

На його думку, порядок мав залежати від волі однієї особи, тому мудрий вчитель держави, що прагне до суспільної користі, має усіма силами намагатися досягти єдиновладдя, і жодна розумна людина не стане докоряти йому, якщо під час улаштування держави він вдасться до насильницьких заходів. Тільки ті насильства заслуговують на осуд, мета яких не виправляти, а псувати. Але разом із тим правовий порядок має відображати і волю більшості таким чином: хоча маса і нездатна заснувати порядок, не в змозі пізнати, що краще, але, раз пізнавши це на досвіді, вона ніколи не погодиться змінити хороший порядок [13, с. 126].

Таким чином, можна стверджувати, що Н. Макиавеллі надавав перевагу насильству над іншими засобами соціального контролю [5, с. 126]. Розмірковуючи над контролем членів суспільства, він надає перевагу засобам примусового характеру, аніж заохочувальним. У центрі правового порядку, раціонально обґрунтованого Макиавеллі, опиняється не справедливість, а домінуюча група, яка оточує сильного і рішучого правителя, що застосовує примус як обов'язкову умову функціонування сталого порядку на основі встановлених норм і законів. У концепції порядку Н. Макиавеллі ідеї справедливості й обов'язку замінюються ідеєю підпорядкування інституціональним структурам, а теорія створення режиму особистої влади правителя доповнюється ідеєю підтримки інститутів контролю [9, с. 318–319].

Варто погодитись, що гуманістичний дух епохи Відродження, який наслідували представники цієї епохи, ледь торкнувся ідеології Макиавеллі. У працях цього мислителя не домінувало звеличення гідності людини та вільної волі, спрямованої на добро і загальне благо (соціальний порядок), немає також міркувань про покликання людини до моральної діяльності. У фокусі цього філософа були ідеальний правитель і технологія його владарювання, яка ґрунтувалась на жорсткому соціальному контролі [8, с. 94–95].

Отже, в епоху Відродження відбувається політизація порядку суспільства, а центральною проблемою виявляються відносини громадянського суспільства і влади. У центрі порядку, обґрунтованого Н. Макиавеллі, опиняється не окремий індивід із його інстинктивними діями, а панівна група, яка є найбільш наближеною до правителя. Філософ має з'ясувати внутрішні і зовнішні функції порядку. Внутрішня функція порядку впливає з природи державної влади. На його думку, обов'язковою умовою функціонування стійкого порядку є примус вільних індивідів до виконання загальних справ і визнання громадянами легітимності влади. Зовнішня (соціальна) функція порядку втілюється в регулюванні соціальних процесів на основі встановлених норм і законів. Такі моральні цінності, як повага, любов, дружба, підпорядковані інтересам верховної влади.

Як наслідок, його модель політизованого порядку відкриває шлях до влади «жорстких еліт», які здатні застосовувати різні правила гри (шлях «левів» і «лисиць») заради збереження своєї влади та сталого порядку [10, с. 130].

Зрештою, в епоху Відродження дедалі частіше стверджується, що порядок та соціальний контроль мають спиратись на право та закони. Попри те, як і в епохи, що передували Відродженню, далі порядок досягається за допомогою примусу та вважається, що порядок – це втілення волі правителя. Ціннісною основою порядку та контролю в добу Відродження виступив гуманізм. Епоха Відродження називається епохою гуманізму, тому що саме в цей час Людина була усвідомлена як вища цінність.

Філософський зміст Відродженням не можна усвідомити без гуманізму. Термін «гуманізм» став одним із найбільш значущих і поширених термінів, що позначає морально-соціальні характеристики людини (вперше зафіксований в документах XV ст.). Показово, що самі гуманісти, будучи палкими шанувальниками культури Античності, запозичили слово *humanitas* («людяність») у Цицерона і Сенеки, які свого часу хотіли підкреслити, що поняття «людяність» є найважливішим результатом культури, виробленої у давньогрецьких полісах. Надалі це слово неодноразово вживалося і латиномовними отцями християнської церкви, яке вони використовували, прагнучи підкреслити значимість проголошеної ними моралі порівняно з грубою, жорстокою і нелюдською мораллю рабовласників [14, с. 555–556].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що епоха Відродження внесла у розвиток взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку ідеї антропоцентризму та гуманізму. Секуляризація, тобто звільнення від церковного впливу, призвела до того, що поступово проблеми соціального контролю та правового порядку припинили розглядатися виключно крізь призму теології. Хоча людина розглядалась як така, що наділена Богом свободою волі, є творцем самої себе і може творити разом із Богом, оскільки в ній присутня його частина (Д. Піко делла Мірандола). Соціальний та правовий порядок розглядався як результат внутрішньої гармонії і наближення людини до Бога (Д. Аліґ'єрі). Основою порядку вважалось служіння суспільству і принесення користі, що проявлялось у моральній поведінці (М. Монтень). Великий акцент робився на утвердженні гідності людини як основи правового порядку (Д. Манетті). Гідність людини розглядалась через принципи рівності (відмови від станових привілеїв), справедливості та свободи людини, яка забезпечувалась виданням і дотриманням законів, на основі природного права. Основним методом соціального контролю визнавався не примус, а переконання, яке здійснювалось під впливом світської освіти та виховання (Ф. Петрарка). Поряд із цим філософія правового порядку Н. Макиавеллі відрізнялась від панівної гуманістичної тенденції. Велику роль цей філософ відводив необмеженій волі єдиновладного правителя, який створює закони і домагається їх вико-

нання. Серед засобів соціального контролю філософ віддавав перевагу насильству та примусу. Загалом в епоху Відродження відбувається поступова політи-

зація соціального порядку та поступово формуються відносини громадянського суспільства і державної влади як одна з форм соціального контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Философия. История философии [Учебно-практическое пособие] / Под редакцией Ю.В. Еремина.. – Ч. I. – М., МГУТУ, 2007. – 139 с.
2. Золкин А.Л. Философия права: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Юриспруденция», «Философия права» / А.Л. Золкин. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012. – 383 с.
3. Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.) / Сост., вступ. статья и коммент. Н.В. Ревякиной, О.Ф. Кудрявцева. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – 400 с.
4. Монтень М. Опыты // Монтень М. Избранные произведения: в 3 т.: пер. с фр. / М. Монтень. – М.: Голос, 1992. – Кн. 1. – 383 с.
5. Марченко О.В. Філософія права: [навч. посібник] / Марченко О.В. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 304 с.
6. Грищук О.В., Гелеш А.І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: [монографія] / Грищук О.В., Гелеш А.І. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 288 с.
7. История философии. Учебник для высших учебных заведений / В.П. Кохановский, В.П. Яковлев. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2001. – 576.
8. История политических и правовых учений / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В.С. Нерсесянца. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА^М), 2000. – 352 с.
9. Левчук І.І. Феномен соціального порядку – історико-політична інтерпретація / І.І. Левчук // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 36. – С. 316–326.
10. Працко Г.С. Порядок общества: теоретико-правовой и институциональный анализ: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Г.С. Працко; Ростов-на-Дону, 2007. – 397 с.
11. Золкин А.Л. Философия права: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Юриспруденция», «Философия права» / А.Л. Золкин. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012. – 383 с.
12. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник / В.І. Кузнецов. – К.: ВД «Стилос»: ПЦ «Фоліант», 2003. – 382 с.
13. История философии права: Пособие к лекциям / Коркунов Н.М. – 6-е изд. – С.–Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1915. – 508 с.
14. Соколов В.В. Историческое введение в философию: История философии по эпохам и проблемам: Учебник для высшей школы / В.В. Соколов. – М.: Академический Проект, 2004. – 912 с.